

Kroniek

- december 2013
- jaargang 22 - nummer 50
- losse nummers € 5,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

*Een veranderend stukje Emmen
Boerderij 'Maatschappij Ksazienaveen'
Het eerste kerkje te Schoonebeek
Het kerkhofrooster oftewel duivelsrooster
'Twist': een bijzonder grensgebied*

<i>Piet Naber</i>	Redactioneel	1
Bijdragen		
<i>Henk Jeurink</i>	Stichting Drents Monument	25
<i>Gerard Steenhuis</i>	De (Tram)splitting	27
Artikelen		
<i>Piet Naber</i>	Een veranderend stukje Emmen	2
<i>Willy Behrendt</i>	Een boerderij van de 'Maatschappij Klazienaveen'	6
<i>Ger ten Brinke</i>	Het eerste kerkje te Schoonebeek	10
<i>Tonko Engelsman</i>	Kerkhofroosters ook wel genoemd duivelsroosters	15
<i>Horst Bechluft</i>	Het oude 'Twist' als bijzonder gebied tussen Drenthe en Emsland	18
Bestuur		
<i>Bestuur</i>	Activiteiten	29

Website: Website-adres van Historisch Emmen: www.historisch-emmen.nl

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836.
M.A. Bulte, Agaardreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030.
P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942.
M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188.

Gelieve kopij te zenden aan:

p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen: p.a.naber@home.nl.

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-622306,
P.Kraan@emmen.nl.
H. Mencke, secretaris, Huizingsbrinkweg 18, 7812 BK Emmen, 0591-641316, hgmencke@home.nl.
H. Jeurink, penningmeester, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728, henk.jeurink@online.nl.
M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188.
H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-658384.
G.M. Leveling-Kortstee, Meerstraat 18, 7815 XG Emmen, 0591-647466.
A.H.J. Reuvekamp, Achter de Smidse 1, 7812 AR Emmen, tel. 0591-633858, ton.reuvekamp@home.nl.

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post of per e-mail op bij: H. Mencke, secretaris, Huizingsbrinkweg 18, 7812 BK Emmen, 0591-641316, hgmencke@home.nl.

ISSN-nummer *Kroniek*: 1878-7894

Redactioneel

Alweer het laatste nummer van dit jaar en als u dit leest zitten we waarschijnlijk al weer tegen de kerstdagen aan te kijken.

Waarover gaat het in deze *Kroniek*?

Naar aanleiding van een artikel in het *Dagblad van het Noorden* over het 50-jarig bestaan van de Hema in Emmen kwam ondergetekende op het idee om met oude foto's als uitgangspunt een stuk te schrijven over de veranderingen in de loop van de laatste tachtig jaar in een deel van de Hoofdstraat in Emmen, namelijk dat deel waar nu de Hema staat en vroeger ook de Raiffeisenbank.

In het boek van Ger de Leeuw *Rondom de Heerenhof* staat een foto en een beschrijving van een boerderij aan het Scholtenskanaal WZ. in Klazienaveen-Noord. Deze boerderij van de Maatschappij Klazienaveen (fa. Scholten), werd gebouwd in 1914 en bewoond door de familie Behrendt. Dochter Willy Behrendt heeft veel herinneringen aan die boerderij. Haar grootouders woonden er en later haar ouders. Zowel haar grootvader als haar vader waren zetboer van de maatschappij. Zij vertelt over die tijd.

Van Ger ten Brinke is een artikel (aangevuld met feiten uit andere bronnen) over het oude kerkje van Schoonebeek, dat helaas niet meer bestaat. Wanneer het precies is gebouwd, is niet duidelijk. Wel dat het in 1927 voor het laatst gebruikt is en daarna sterk in verval kwam, zo erg dat het in 1951 maar werd afgebroken.

Van Tonko Engelsman een artikel over kerkhofroosters of duivelsroosters. Zoals de naam al zegt, lag het kerkhof vroeger om de kerk. Het rooster was dan geplaatst in de toegangspoort of -hek daarvan. Dat had een bedoeling en dat wordt in het artikel duidelijk gemaakt. De kerk van Emmen zal vroeger ook zo'n kerkhofrooster, of misschien wel roosters hebben gehad. De schrijver pleit er voor zo'n rooster weer terug te plaatsen.

In 2008 werd een symposium gehouden in Nieuw-Schoonebeek onder de naam 'Historie zonder grenzen'. Een onderdeel daarvan was een lezing, gehouden door Horst Bechtluft getiteld 'Der alte Twist, als Sondergebiet zwischen Drenthe und Emsland'. Dit artikel is nu vertaald en geplaatst in deze *Kroniek*.

Verder twee bijdragen over (gemeentelijke) monumenten van Henk Jeurink en de Tram-splitting van Gerard Steenhuis, mede naar aanleiding van zijn pas verschenen boek *Land op de schop van De Doorsnee tot Krommewijk over verving van Emmer-Compascuum (-zuid), Barger-Compascuum en Klazienaveen-Noord*.

Het artikel over verzetsman Johann Diedrich Brijan (zie vorig nummer), aangekondigd in het vorig nummer, zal in het volgend nummer verschijnen. Auteur Gerben Dijkstra is nog bezig materiaal hiervoor te verzamelen, zie hiervoor de oproep op bladzijde 14.

Verder willen we u wijzen op de mededelingen en de activiteiten van onze vereniging.

Veel leesplezier.

Een veranderend stukje Emmen

Op 14 november was het vijftig jaar geleden dat de Hema in Emmen werd geopend. Een hele gebeurtenis. Voor het eerst een filiaal van een belangrijk grootwinkelbedrijf in Emmen.

In de jaren voor en na de opening heeft dit gedeelte van de Hoofdstraat in Emmen nogal wat veranderingen ondergaan.

Aan de hand van een aantal foto's kunnen we deze veranderingen volgen.

Bovenstaande foto, dateert waarschijnlijk uit de jaren dertig . Het huis links op de foto was het huis van de familie Hadders. Deze villa werd in

de tweede helft van de jaren dertig afgebroken. In het huis rechts (achter de dikke boom) woonde de bekende H.T. Buiskool. Henderikus Tebbe Buis-

kool werd in 1881 geboren in Weerdinge, waar zijn vader schoolhoofd was. Henderikus trad in diens voetsporen, want hij werd ook hoofdonderwijzer in Emmer-Compasuum, Nieuw-Weerdinge, Barger-Compasuum en net als zijn vader in Weerdinge. Na zijn pensionering ging hij in Emmen wonen in het huis rechts op de foto. Buiskool was heel actief op maatschappelijk gebied. Hij was één van de oprichters van de Oudheidkamer 'De Hondsrug' aan het Marktplaats, waarvan hij jarenlang secretaris en conservator was. Ook was hij correspondent en bestuurslid van het

Drents Museum in Assen. Verder speelde hij een rol bij de oprichting van de Drentse Vereniging 't Aol Volk'.

Hij had een grote interesse voor de historie van Zuidoost-Drenthe en schreef daarover een groot aantal boeken en artikelen, waaronder *Ecclesia Emmensis* (1933) over de geschiedenis van de hervormde kerk in het centrum, het driedelige *Op naobervesiet* (1940-1949) en het driedelige *Zuidoost-Drenthe op weg naar een nieuwe toekomst* (1950-1956).

Op bovenstaande foto is de villa van Hadders afgebroken en zijn op die plek drie winkelpanden gebouwd. Dat gebeurde eind jaren dertig. Meest links was een pand met de winkels van Van Haren en Warringa (niet zichtbaar omdat de bomengroep er voor staat) en daarnaast de zaken van Herman Jansen en van Brongers.

De woning van Buiskool staat er nog. Na het overlijden van H.T. Buiskool in 1956 stond de woning eerst een tijd leeg, maar in mei 1958 werd deze tijdelijk in gebruik genomen door het

kraamcentrum van de provinciale vereniging Het Groene Kruis. In het pand kregen de leidster, de docente en assistente en enkele kraamverzorgsters huisvesting.

In 1960 werd het pand aangekocht door de Hema, omdat er plannen waren een zaak in Emmen te vestigen. In afwachting van de definitieve plannen vond de directie dat het gebouw niet te lang leeg mocht staan of al ver van te voren afgebroken moest worden. Daarom mocht het Groene Kruis het pand blijven gebruiken.

Naast de woning van Buiskool was een grasveldje. Daarop werd (zie bovenstaande foto) de Coöperatieve Boerenleenbank (later de Raiffeisenbank) gebouwd. Waarschijnlijk was dat in 1957. Op de algemene ledenvergadering van de Coöperatieve Boerenleenbank Emmen van 4 mei 1957 verklaarde de voorzitter, H. Houwing, dat *'de opening van het nieuwe bankgebouw aan de Hoofdstraat waarschijnlijk plaats zal vinden op 21 mei aanstaande'*. Dit was echter niet terug te vinden in de *Emmer Courant*.

In november 1962 vermeldde de *Emmer Courant* dat de Hema een jaar later in september geopend zou kunnen worden. Een maand later werd het woonhuis afgebroken en werd met de bouw van het warenhuis begonnen. Ondanks dat er snel werd gebouwd, was de opening toch twee maanden later dan voorzien (14 november 1963), nog net voor de feestdagen. Het ontwerp was van de architect A. Elzas en het werd gebouwd door bouwbedrijf Rossing uit Emmen.

De opening was een hele gebeurtenis, want de *Emmer Courant* van 15 november schreef: *'Ijverig musicerende muzikanten, drommen mensen en druk gesticulerende politieagenten die het verkeer stonden te regelen. Dat beeld gaf Emmen gistermiddag, toen burgemeester K.H. Gaarlandt*

de officiële opening verrichtte van het Hema-warenhuis. Al een uur van te voren stonden de mensen in dikke rijen op het trottoir, rond de deur de politie geplaatste afzethekken. Toen omstreeks drie uur de glazen deuren werden geopend, stroomden de mensen binnen. Ook 's avonds was het warenhuis een trekpleister voor velen.'

Het Hema-filiaal was op dat moment de vierde vestiging in Drenthe (landelijk 39). Bedrijfsleider was C. Wessels en het aantal personeelsleden bedroeg toen 85, waarvan 63 verkoopsters. Er was toen nog een eigen banketbakkerij en ijskeuken (op de eerste verdieping).

Op 21 februari 1967 schreef de *Emmer Courant* over een feestelijke bijeenkomst in verband met het gereedkomen van het geheel verbouwde bankgebouw van de Coöperatieve Raiffeisenbank aan de Hoofdstraat. De voorzitter vertelde dat de bank in korte tijd twee keer was verbouwd, maar *'eerst nu is van het gebouw een passend geheel gemaakt'*. Zo werd de ruimte voor de kantoren vergroot door de onderste verdieping naar buiten uit te bouwen. Zo kwam de voorzijde gelijk te staan met de rooilijn van de Hema ernaast. Ook kwam de hoofdingang nu aan de voorzijde. De

architecten bij die verbouwing waren Dijkstra en Wierenga.'

Er was ook een primeur voor het noorden, namelijk een autoloket aan de zijkant.

De *Emmer Courant* van 2 maart 1967 schreef: *'Haastige automobilisten - en welke PK-ruiter zit tegenwoordig royaal in zijn tijd - kunnen hun bankzaken in Emmen thans in een mum van tijd afdoen. Zelfs zonder dat ze daarvoor uit hun auto behoeven te stappen. Enkel maar 't linkerportier-raampje naar beneden draaien en een charmante dame achter het loket (met kogelvrij glas) doet de rest. Voor deze unieke service - een noordelijke primeur - zorgt sinds enige tijd de Raiffeisenbank. De bank is onlangs voor de zoveelste keer uitgebreid en in zeer moderne trant herrezen. Progressief als de directie en de bestuursleden zijn, werd ook besloten tot een zogenaamde 'drive-in'. Omdat velen de term drive-in niet kennen, spreekt men in Emmen liever van autoloket. Door een druk op de knop krijgt men contact met de dame achter het glas, een cassette schuift automatisch naar buiten tot bijna tegen de auto. Daarin kan men zijn geld en papieren deponeren. Via een ingebouwde intercom is communicatie mogelijk. We leggen de nadruk op service, aldus de directeur J. Masselink.'*

In 1972 kwam er een fusie tussen de Raiffeisenbank en de Boerenleenbank: de Rabo-bank. Die fusie resulteerde voor Emmen in een verhuizing van de Raiffeisenbank naar het voormalige hotel het Heerenhof aan de Wilhelminastraat.

De Hema zag hierin een kans om uit te breiden en de plek van de bank erbij te krijgen. De bank werd afgebroken en de uitbreiding werd in 1975 een feit (zie bovenstaande foto). Daarbij werd de vloeroppervlakte van de Hema twee keer zo groot. Met die uitbreiding kreeg de Hema ook een restaurant. Bovenstaande foto is genomen op 3 november 1975 bij de heropening van de Hema. Op deze foto is aan de voorgevel nog het onderscheid te zien tussen het oude gedeelte van de Hema en het nieuwe deel. Later is er één geheel van gemaakt, zoals dat heden ten dage is.

Informatie en literatuur:

Emmer Courant, diverse jaargangen.

Website www.historisch-emmen.nl.

Sis Hoek-Beugeling, Johan Withaar en Gerrie van der Veen, 100 Jaar Emmen, verandering in bebouwing, Noordboek, 2003.

Een boerderij van de 'Maatschappij Klazienaveen'

In het boek *Rondom de Heerenhof*, geschreven door Ger de Leeuw, staat op pagina 146 een foto van de boerderij aan het Scholtenskanaal WZ 56 in Klazienaveen-Noord.

Volgens het bijschrift werd deze boerderij, die enkele jaren geleden werd opgeknapt, in 1914 gebouwd. De oorspronkelijke tekening vermeldt: *'Instituut voor Landbouwwerktuigen en Gebouwen, Wageningen. Ontwerp no 205; veenkoloniale boerderij te Klazienaveen, voor den heer J. Hutter te Paterswolde'*. De boerderij is gebruikt door de maatschappij Klazienaveen (fa. Scholten) als bedrijfsboerderij. De auteur van dit artikel Willy Behrendt is er geboren en heeft er tot haar trouwen gewoond.

Omstreeks 1900 kwamen mijn grootouders Johann Franz Wilhelm Behrendt en zijn vrouw Maria Jansen en hun gezin vanuit de gemeente Vlagtwedde om hier te gaan werken op het Smeulveen als zetboer bij de firma Scholten (ook wel de Maatschappij Klazienaveen genoemd).

Mijn opa J. F. W. Behrendt werd geboren op 19 april 1866 te Meppen [Dld], overleed op

De maatschappij-boerderij Scholtenskanaal WZ 56. (Collectie W. Behrendt)

31 maart 1940 te Emmer-Compasuum en werd daar op het R.K.-kerkhof begraven.

Mijn oma, Maria Jansen, werd geboren op 8 oktober 1867 in de gemeente Odoorn. Zij is overleden op 23 juni 1948 te Emmer-Compasuum en ook daar begraven op het R.K.-kerkhof.

Ze kwamen te wonen in een boerderij op het hoogveen (natuurlijk ook behorend bij de maatschappij Klazienaveen) met uitzicht op de veenplaats 21 in het Smeulveen. Vanwege de verzakking van de grond door de ontwatering van het veen hebben ze er niet lang gewoond. Daarom betrokken ze een nieuwe boerderij, gebouwd in 1914 op het afgegraven veen aan het Scholtenskanaal WZ 56 vlak bij de sluis. In de sluiswachterswoning kwam de familie Blaauw te wonen. De nieuwe boerderij was in die tijd al een pracht van een gebouw met een grote woonkeuken met een groot aanrecht met kastjes en twee koperen waterpompen. Verder waren er een grote, lange gang en een dwarsgang met granieten vloeren en paneeldeuren. De muren waren in die tijd wit gekalkt. Boven de voordeur was een gedenksteen ingemetseld met de mooie spreuk:

*Wie niet en turft, die kan zich niet warmen,
Wie winst wil doen, die reppe hand en armen.
1914*

De steen is gemaakt in Groningen en is heden nog aanwezig.

Ter weerzijden van de kamerramen zaten blinden, gevefnd in de kleuren groen wit en rood, maar deze zijn nu verdwenen.

Mijn vader, Johan Kasper Behrendt, kwam direct na de lagere school (in Nieuw-Dordrecht) bij de firma Scholten in dienst als hulp van mijn opa, de toenmalige bedrijfsboer. Op 29 juni 1917

kwam hij in vaste dienst.

Omstreeks 1916 was er een knecht in dienst, die al in bezit was van een fiets. Opa heeft die fiets van hem overgenomen, maar moest nog leren fietsen. Hij was toen al 50 jaar en mijn vader was 20 jaar. Mijn moeder heeft haar fiets in Duitsland gekocht. Die waren daar goedkoper en werd gesmokkeld de grens over gehaald. Tot ongeveer 1921 werd de boerderij met ongeveer zeventig hectare grond geëxploiteerd op het bovenveen.

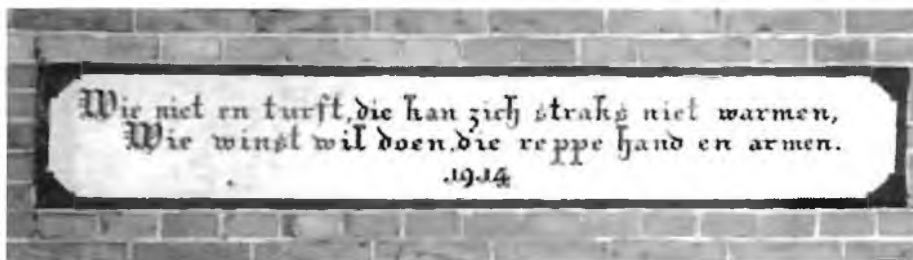
De hoofdproducten bestonden evenals bij de dalgronden hoofdzakelijk uit rogge en haver. Hoewel boekweit in die tijd ook belangrijk was, werd het nooit door mijn opa verbouwd.

Op 1 mei 1931, veertien jaar na zijn vaste aanstelling, nam Johan Kasper Behrendt de taak van zijn vader over en werd als bedrijfsboer aangesteld.

Schuin tegenover de sluis stonden winkels, onder andere de smederij van de familie Vroling en een manufacturenzaak van de familie Prummel. Daar werden stoffen, garen en knopen verkocht en er was ook een naaiatelier, waar je onder andere bruidsjurken kon laten naaien.

Verder was er nog een café annex winkel van de familie Wasser, waar mijn moeder werkte. Daar heeft mijn vader mijn moeder leren kennen. Ze zijn op 3 april 1929 getrouwd. Ze zijn ook op de boerderij komen wonen. Daarna gingen opa en oma in Emmer-Compasuum wonen. Naast het café stond toen de bakkerij van de familie Hars en daarnaast had de familie Rozema een kruidenierszaak, het was daar dus een dorpje op zich. Verder woonden er veen- en landarbeiders.

Je kon in die tijd met de tram reizen. Die kwam uit Dedemsvaart, ging via Nieuw-Amsterdam richting Klazienaveen, langs het Scholtenska-

*De gevelsteen
(Collectie W. Behrendt)*

*De achterzijde van de boerderij in 1960
(Collectie W. Behrendt)*

naal, stopte onderweg bij café Wasser en ging zo richting Emmer-Compascuum en Ter Apel.

In 1939 begon de oorlogsdreiging en kwamen de Nederlandse soldaten in actie om de grens te bewaken. Bij ons thuis kwamen 23 soldaten. De soldaten moesten wel meehelpen, want er moest worden gekookt op een klein potkacheltje, gestookt op turf.

Voordat de oorlog in mei 1940 begon, kregen mijn ouders van de gemeente bericht dat wij met zijn allen naar Nieuw-Dordrecht moesten gaan, wanneer de Duitsers zouden komen, want de Nederlandse soldaten lieten de trambruggen springen. Zover kwam het niet, want de Duitsers waren ons te snel af.

Ik kan mij alles nog herinneren. Ik was een meisje van zes jaar, het was een mooie meimorgen die tiende mei 1940 en wij zaten met z'n allen in het roggeveld naast de boerderij.

Er waren veel vliegtuigen in de lucht, maar ondertussen ging het boerenwerk wel door.

Gedurende de oorlog gingen de werkzaamheden ook gewoon door. Er werd wel strenger gecontroleerd in verband met de voedselvoorziening. De paarden achter de wipkar, en zo gingen ze 's morgens het land op en kwamen 's avonds weer terug.

Er voeren ook geregeld schepen met Duitse militairen erop door het kanaal richting Ter Apel. Er werd beweerd dat de schepen beladen waren met Duits brood. Ze kwamen ook bij ons langs. De soldaten bleven dan wel eens om te overnachten en sliepen dan in het hooi en gingen de volgende dag weer verder.

Er kwamen ook vaak zwervers langs met een naaikistje met als inhoud wat garen, knopen en elastiek om te verkopen. Ze kregen vaak een

boterham en een kop drinken. Ook Jan de Roos, een populaire man, kwam wel eens langs. Die was behangen met medailles en ging ook nog een liedje voor ons zingen.

De laatste drie weken van de oorlog kwam de directeur van de Purit en zijn gezin, die vlak bij de fabriek woonden en daar voor de veiligheid weg moesten, bij ons logeren. Ook het gezin van Jan van Dijk (boekhouder bij de firma Scholten), dat tegenover de Purit woonde en het gezin van de familie Kuntzel (procuratiehouder van de firma Scholten) dat tegenover het kantoor van de firma Scholten woonde en het gezin van huisarts De Boer kwamen bij ons. Wij waren toen met 35 personen op de boerderij. Op een morgen deed mijn moeder het rolgordijn omhoog en keek regelrecht in de ogen van Duitse soldaten en schrok vreselijk, want Jan van Dijk was bij het verzet. Die kon zich nog net in veiligheid brengen.

Begin april 1945 werd de gemeente Emmen bevrijd, de vlaggen kwamen naar buiten wat voor ons een verrassing was, want dat kenden wij niet. Overal was een groot feest en voor de kinderen van Klazienaveen-Noord werd een boottocht gehouden naar Klazienaveen. De boot was helemaal versierd.

Vader had veel administratiewerk, onder andere als de aardappelen werden geoogst, werd het zetmeel gemeten. Verder moesten er steeds grote lijsten worden ingevuld, zoals wat de personeelsleden die dag hadden gedaan en of ze het land wel goed met kunstmest bemestten. Alles moest nauwkeurig worden verantwoord.

Het hoogveen in Klazienaveen-Noord was eigendom van de maatschappij Klazienaveen en de veenarbeiders waren in dienst van de maatschappij.

Een dag per week ging mijn vader op een middag met collega's, veenbazen, zoals Trip en Nieuwenweg, op de fiets naar het kantoor aan de Mr. Ovingstraat om de lijsten in te leveren.

Een week later, meestal op vrijdagmiddag, kwam dan één van de kantoorbedienden, ook op de fiets, met een zwart koffertje om het geld te

*Het Scholtenskanaal WZ
en de boerderij in 1959
(Collectie W. Behrendt)*

brengen. Vader moest dan nog keurig uitrekenen, wat het personeel had verdiend. Later werd het gemakkelijker voor hem, want toen kwam het geld in zakjes met de naam er op.

Het aantal personeelsleden wisselde nogal per seizoen. Het vaste personeel bestond uit zo'n tien man. Dan waren er soms ook wat vrouwen die meehielpen, zowel op het land als in de huishouding. In het oogstseizoen waren er wel 300 mensen aan het werk. Het land was verspreid over een groot gebied. Het strekte zich uit van de Foxel tot de Meerwijk bij Zwartemeer. In Klazienaveen-Noord was dit het enige bedrijf van de maatschappij. Vader had een dienstfiets en ging daarop helemaal naar Zwartemeer, om de landerijen te bekijken, waar mannen aan het werk waren, en ging dan weer naar de Foxel. Door de ontginning van de dalgronden werd het bedrijf alsmaar groter. Er waren ook huurboeren die een stuk grond huurden van de maatschappij. Deze boeren werd later in de jaren vijftig de huur opgezegd. In feite stonden ze toen op straat, want de maatschappij wilde er één groot bedrijf van maken, maar ze konden net als mijn vader bedrijfsboer in vaste dienst worden met een vast salaris.

Vanaf november 1949 deelde mijn vader zo het land met een aantal collega's. Onder hen waren: zijn broer Frits Behrendt, Klaas van der Veen, Job Mooibroek in Zwartemeer, Albert Munneke in Klazienaveen-Noord, Smit in de Foxel en een zekere Koop. Elke bedrijfsboer had een eigen gebied.

Naast de bewerking van ongeveer 100 hectare dalgrond werd vader tevens de verbouw en verzorging van pootaardappelen toevertrouwd. Zijn troetelkind was de zorg van de in 1958 gebouwde poterbewaarpplaats, waar het pootgoed

werd opgeslagen en verwerkt. Deze luchtgekoelde bewaarplaats vroeg een zeer nauwgezette verzorging om de aardappelen te vrijwaren van temperatuurverschillen, waardoor de kwaliteit van het product zou kunnen teruglopen. De aardappelbewaarplaats was gebouwd op de hoek van de Willem Albertsvaart met het Scholtenskanaal, maar is helaas afgebrand.

Dat het bedrijf bij de keuringsdienst van de N.A.K. (Nederlandse Algemene Keuringsdienst voor zaai- en pootgoed) zo goed stond aangeschreven, was in hoofdzaak aan hem te danken (zo stond het in de krant).

Op 29 april 1958 ontving Johan Behrendt een koninklijke onderscheiding in de vorm van de eremedaille in zilver, verbonden aan de Orde van Oranje Nassau.

Daar het enorme bedrijf van de Maatschappij Klazienaveen steeds meer specialisten vroeg, werd hij niet rechtstreeks opgevolgd door zijn zoon Johan. Die nam zijn plaats gedeeltelijk in als specialist voor de verzorging van het zaai- en pootgoed.

In december 1961 ging Johan Kasper Behrendt met pensioen waarvoor hij op feestelijke wijze in de bloemetjes werd gezet. Op het hoofdkantoor in Klazienaveen werd dit heuglijke feit door de directie herdacht met een toespraak door mr. Landweer uit Groningen en ir. K. Meinders van de Maatschappij Klazienaveen. Lof werd uitgesproken voor de nauwgezetheid waarmee hij als bedrijfsboer zijn werk steeds heeft vervuld.

Vader heeft nog veel van zijn pensioen kunnen genieten. Op 15 februari 1991 is hij overleden en begraven op het R.K.-gedeelte van de begraafplaats De Wolfsbergen in Emmen.

Het eerste kerkje te Schoonebeek¹

De naam Schoonebeek is af te leiden van het ten zuiden van het dorp stromende riviertje, dat zeer fraai door het drassige en moerassige landschap meanderde. Monniken hebben, met het oog op goede landbouwkundige bedrijfsvoeringen, het verbreed en veel obstakels verwijderd om een goede waterafvoer te waarborgen.

De oorspronkelijke bevolking is waarschijnlijk afkomstig uit het nabij gelegen graafschap Bentheim en vestigde zich tussen ca. 1250 en 1435. (In geschriften wordt vermeld dat Schoonebeek al in 1300 een eigen pastoor bezat).

Volgens J.S. Magnin bestond Sconebeke al op 26 mei 1341: *'De heidense bewoners hebben dezelfde goden aanbeden, geëerd en gediend als waaraan godsdienstige hulde werd gebracht door hunne naburen in de huidige provinciën Friesland*

en Groningen, waarmee het toen verenigd was en één geheel uitmaakte. En waar hier en daar de heidense eredienst op dezelfde voet was ingericht.'

Pas nadat het christendom de heersende godsdienst was geworden, raakten allerlei heidense

*Het oude kerkje van Schoonebeek
(Collectie Stichting 'De Spiker')*

begrippen in het vergeetboek. De heidense priesters werden vaak vervangen door kluizenaars en de tempels en heilige plaatsen door kerkjes of kloosters.

Over de werkelijke situatie is onvoldoende bekend, maar ik acht het niet onmogelijk dat op de plaats van het vroegere klooster in Weijerswold en ook op de plaats van het kerkje in Schoonebeek, in de grijze oudheid sprake is geweest van de vestiging van een tempel of heilige plaats. Vooral de keuze van de plek van het kerkje, middenin een moerasgebied op een natuurlijke zandkop (uitloper van de Hondsrug?), zou hierop kunnen duiden.

De kerstening begon in het laatst van de 7de eeuw en toen het christendom zich verder verspreidde werden er bisdommen opgericht. Drenthe werd ingedeeld bij het bisdom Utrecht en vanaf ca. 800 staat dit gebied officieel bekend als een christelijke natie.

Al voor 754 (Bonifacius bij Dokkum vermoord) 'vertaalde' de R.K.-kerk de oude gebruiken en riten naar haar richtlijnen: de gebruiken en feesten bleven bestaan, maar kregen een bijbelse betekenis.

In Weijerswold stond vroeger het Cistersiën-zerklooster Maria in Campis, maar het werd wegens herhaalde overstromingen van het Schoonebekerdiep in 1258 opgeheven en overgebracht naar het gebied van Rolde. De restanten van het klooster werden in 1602 geruimd.

De parochie Sconebeke hoorde bij het dingspil Suydenvelt, het schultambt Coevorden, en vormde de marke Sconebeke.

Vanaf 1341 is meer bekend over Schoonebeek en zijn naaste omgeving. Het oude kerkje was gewijd aan de heilige Nicolaas. In de voorgevel van het kerkje was een steen geplaatst met een latijns opschrift en het jaartal 1681. Dat jaartal slaat op de vervanging/verbouw ter plaatse van de vorige kerk, die door de Munsterse troepen in 1672 was beschadigd.²

Op de zandstenen grafzerken in de vloer van de kerk voor de preekstoel stonden nog enkele bijna onleesbare inscripties.

Op de ene zerk was nog een aantal letters te ontcijferen:

'In Anno 1656 en ----/in den Heere----/Dnv-set----/ geboren ----/ IDrm----/it----/.'

Op de tweede zerk stond:

'Anno 1658 den/ 3 Juli is in den Heeren gerust----k----/ kiki----00.'

En op de derde zerk stond:

'----/ 1577 die 15/ Mensis Aprilis ---- (Ho) norasbilis Domivs----'

In het midden van de derde zerk:

'----lesia----ang-tais/ 95/----iv----'

De eerste twee zerken betroffen waarschijnlijk de grafzerken van overleden predikanten uit Schoonebeek: ds. Bernardus Gerardus Wangerpool, overleden op 3 juli 1665 en ds. Johannes Bedrink, overleden op 3 juli 1658.

Het opschrift op de zerken was merendeels weggesleten, doordat er gedurende vele jaren overheen was gelopen.

Bij het deurtje in de noordmuur was in de kerkvloer nog het restant zichtbaar van de grafzerk van een vroegere priester.

In de klokkentoren hingen twee klokken.

Op de Angelusklok stond de tekst:

*'Os mihi semper hians et pendens ferrea lingua est vox nulla est nisi prodita verberibus V.D.M. / Jacobus Hardeberg in de tit pastor tot Scoonebeecke / Titi Goossens me Fundit moneo 1707'*³

Deze klok is in 1938 nog hergoten, omdat er een barst in zat. Dat werd gedaan door de fa. Van Bergen te Heiligerlee.⁴

De andere klok dateert van voor de reformatie en heeft een oud-Nederlandse tekst: *'Ihesus Es Minen Name Int Jaar MCCCCIII'*. Onder deze tekst is als versiering een medaillon aangebracht met de afbeelding van het Christuskind, terwijl aan de andere zijde het wapen van Mechelen staat afgebeeld. De klok is dus blijkbaar in Mechelen gegoten.⁵

Op 16 februari 1943 werden de beide klokken door de Duitsers uit de toren gehaald om te worden omgegoten in de oorlogsindustrie en naar een centraal depot gebracht. Op 24 juni 1943 werd de kleine klok teruggebracht. Deze hangt nu in de huidige kerk.

*Het oude doopvont uit de 15de eeuw staat nu in de huidige kerk.
(Foto P. Naber)*

In de kerk staat ook de grote, van Bentheimer zandsteen, gemaakte 15de-eeuwse doopvont, die voor de reformatie gebruikt is in de r.k. Sint-Nicolaaskerk. Dit achtkantige gotische doopvont werd tijdens de reformatie uit de kerk verwijderd en lange tijd gebruikt als voerbak voor het vee en als bloembak.

Ook in Schoonebeek was de hervorming doorgedrongen en in 1598 werd de officiële naam van de staatskerk: 'Nederduits Gereformeerde Kerk'. In 1596 gaf Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Drenthe, het bevel dat de parochie tot de hervormde eredienst moest overgaan en tevens dat alle pastoors de kerkelijke goederen aan de hervormden moesten geven.

Pastoors die predikant wilden worden, moesten zich aan een examen van de kerkvergadering onderwerpen. Van de 26 pastoors verklaarden twee, onder wie de pastoor van Schoonebeek, zich bereid tot de hervorming over te gaan. Het examen viel niet gunstig uit, maar na een herexamen twee jaar later werden beiden toegelaten tot de dienst in de 'Nederduits Gereformeerde Kerk'.

Zo werd dus de vroegere pastoor Hermannus Bredewech dominee van de hervormde kerk in Schoonebeek. Later heeft hij de Classis Emmen vertegenwoordigd op de synode, die in Groningen werd gehouden.

Dit betekent dat in Schoonebeek vanaf ca. 1600 het Protestantisme werd verkondigd door elkaar

opvolgende predikanten.

Het collatierecht (benoemingsrecht van predikanten) berustte oorspronkelijk bij de heren van het Landgoed 'De Klencke'. Dit collatierecht werd in 1700 gewisseld met Oosterhesselen voor de Staten van Drenthe en nog later werd dit door de Koning overgenomen.

In de vorige eeuw zijn al deze rechten vervallen. Uit die tijd dateert de stichting van de zogenaamde 'ijzeren koeien'. Oorspronkelijk waren dat echte koeien die de pastoor en later de dominee bij aankomst in bruikleen kreeg. Bij hun vertrek moesten ze aan de kerk worden teruggegeven.

Op een gegeven moment werd deze levende have veranderd in een geldbedrag. Bij de komst van een predikant werd hem fl. 50,- uitbetaald. Dit bedrag moest echter bij eventueel vertrek weer worden terugbetaald.

Het inkomen van een predikant was niet hoog en bestond hoofdzakelijk uit de opbrengst van pastoriegoederen, zoals pacht van de boerderijen, spek, boter en eieren.

De pastoriegoederen brachten slechts fl. 209,- op en de neveninkomsten vormden het hoofddeel van de jaarwedde. Zo leverde een sterfgeval gedurende 30 jaar een brood en een pond boter op, op de sterfdag bij de predikant te bezorgen. Voor het salaris van de onderwijzer moest per mudde land vijf cent worden betaald.

Met het geestelijk leven was het in die tijd droevig gesteld: er was geen koster en geen schoolmeester en de mensen waren van mening dat het eigenlijk best zonder zou kunnen, want in het verleden was het toch ook altijd goed gegaan. Het catechismuspreken werd zeer slecht bezocht. In 1634 werd zelfs de predikant beboet, omdat hij niet voldoende predicates over deze stof hield. In 1638 waren er slechts 30 belijdende leden. In 1681 verkeerde het kerkgebouw in een desolate toestand en werd het gerestaureerd.

In 1672 begon de oorlog met Engeland, Frankrijk, Munster en Keulen en ook voor Schoonebeek was dit een noodjaar. Het had zeer te lijden onder de invallen van de Munsterse troepen die

*De kerkdienst is
afgelopen. Mannen
en vrouwen verlaten
gescheiden de kerk.
(Collectie stichting
'De Spiker')*

het dorp plunderden. Zij roofden zelfs de Bijbel van de kansel! Vijf jaar later was er, door geldgebrek, nog steeds geen nieuwe Bijbel aangeschaft. Daarna werd de toestand langzaam beter. De sterfrechten werden echter nog niet afgekocht, en overal werden rechten (gelden) voor geheven, lijkrede, attestatie, een afkondiging, enz. Uit de diaconale verslagen blijkt dat er ook veel giften binnenkwamen. Het geestelijk leven bloeide en de onregelmatig levenden werden vermaand en herhaling werd gemeld aan de classis.

In 1787 werd het kerkgebouw grondig gerepareerd, waarvoor fl. 850,-- werd geleend tegen een rente van 1 %.

In 1833 verkeerden kerk en toren opnieuw in een zeer slechte toestand, maar dank zij een rijks-subsidie van fl. 600,-- en een gift van de synode van fl. 500,-- kon een vernieuwing worden uitgevoerd. Op 8 september van dat jaar werd de kerk weer in gebruik genomen.

In 1839 werd een nieuwe kanselbijbel aangeschaft, die was gedrukt in 1660.

Om armlastige vreemdelingen te weren nam de diaconie een zeer eigenaardig besluit, namelijk dat alle door de diaconie ondersteunden op hun schouder een lap moesten dragen, waarop met grote zwarte letters stond: 'D.V.S.' (Diaconie Van Schoonebeek).

Ook ging de diaconie zich in 1845 (er heerste grote werkeloosheid onder andere door een aardappelziekte), met de sociale zorg bezighouden. De diaconie verschaftte werk, maar de helft van het loon werd direct uitbetaald, terwijl het resterende bedrag gedurende de vorstperiode werd uitbetaald.

De jaren daarna lijken donkere schaduwen: het leven stond op een zeer laag peil, ook de notulen van de diaconie waren in die tijd zeer somber. Een predikant was zelfs zo gedesillusioneerd dat hij besloot vervroegd met emeritaat te gaan. In de hervormde kerk werden in 1871 lampen geplaatst die tijdens de avonddiensten brandden. Tevens werd het aantal ouderlingen en diakenen vastgesteld op ieder drie.

Omdat het kerkje steeds meer gebreken ging vertonen en het ruimtegebrek tijdens de diensten toenam, besloot men een nieuwe kerk met pastorie te bouwen.

Op 14 december 1927 werd het bouwen van een kerk met 500 zitplaatsen voor een som van fl. 31.000,-- (inclusief schilderwerk en centrale verwarming) aanbesteed.

Na het in gebruik nemen van de nieuwe kerk werd het oude kerkje niet meer gebruikt en werd het verwaarloosd.

*Het sterk verwaarloosde kerkje vlak
voor de afbraak in 1951
(Collectie stichting 'De Spiker')*

In 1951 werd de ruïne ervan, evenals het kerkhof, geruimd. Tijdens deze ruiming zijn de gevelstenen en grafzerken helaas verloren gegaan.

Noten

- 1 De oorspronkelijke tekst is bewerkt en op enkele plaatsen aangevuld met gedeelten uit het boek *Schoonebeek, de eeuwen door, geschreven door H.D. Minderhoud* (met toestemming, waarvoor dank).
- 2 In de oorspronkelijke tekst van de heer Ten Brinke stond dat er ook nog een steen in de voorgevel zat met een latijnse tekst en het jaartal 1577, maar dat wordt nergens anders vermeld.
- 3 De vertaling hiervan luidt: "Ik heb een altijd gapende mond en een hangende ijzeren tong en ik geef geen geluid tenzij ik geslagen wordt" (letterlijk: ik heb geen stem, tenzij deze voortgebracht wordt door slagen). V.D.M. is: Veribi Divini Minister (Bedienaar des Goddelijken Woords), Jacobus Hardeberg in de tit pastor lot Schoonebeec 'k (in dien tijd predikant te Schoonebeek). Titti Goossens goot mij in 't jaar 1707. (Bron; website Oud-Schoonebeek)
- 4 Informatie : Website Oud-Schoonebeek.
- 5 Beide klokken zijn niet bijzonder groot. De grootste is c.a. 60 cm. hoog en weegt 125 kg. de kleinste ongeveer 100 kg. (Informatie: Website Oud-Schoonebeek).

Verzetsman Johann Diederich Brijan

In het vorig nummer was een artikel te lezen over vijf gijzelaars uit Emmen die in 1944 door de Duitse bezetter gevangen waren genomen naar aanleiding van het neerschieten van Kobus van Ommen. Bij deze schietpartij waren de verzetsmannen Johann Diederich Brijan en een zekere Sandmann betrokken. Ook een gedeserteerde Duitse militair, Krüger, was vermoedelijk hierbij betrokken.

Wie heeft informatie over Johann Diederich Brijan, Sandmann of Krüger? Gaarne contact opnemen met Gerben Dijkstra, tel. 0593-541848 of 06-50805953; email: gjdijkstra@uitgeverijdrenthe.nl

Kerkhofroosters ook wel genoemd duivelsroosters

Vroeger lagen de Drentse kerkhoven rond de plaatselijke kerk. Om het kerkhof was een goede omheining. Zo werd voorkomen dat wild en vee op het kerkhof kwam. De toegangshekken of -poorten waren in deze 'verdedigingslinie' de zwakke plekken. Hier werden kerkhofroosters geplaatst. Nu zouden we ze vee- of wildroosters noemen.

De kerkhofroosters kwamen voor in heel Nederland. Een kerkhof kan enkele toegangshekken of -poorten hebben. In Emmen zullen ook kerkhofroosters hebben gelegen.

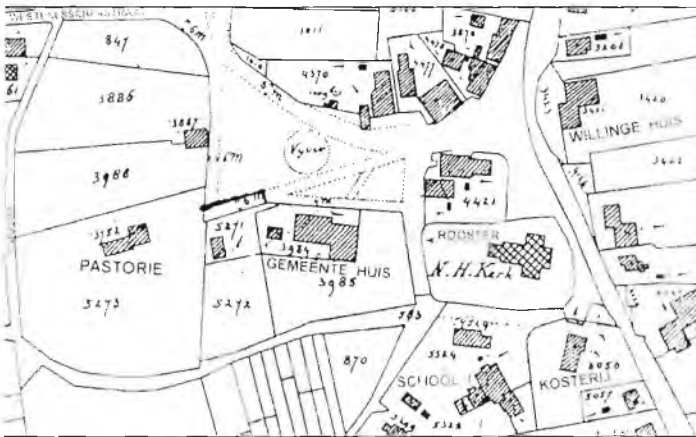
Om de Grote Kerk in Emmen heeft vroeger een kerkhof gelegen. Op een oude kadasterkaart zijn de perceelsgrenzen nauwkeurig aangegeven. De omheining stond op de perceelsgrens. Omheiningen kunnen zijn gemaakt van verschillende materialen; bijvoorbeeld een muur, een haag, een vlechtwerk, een sloot of een wal met een dichte en zo mogelijk stekelige begroeiing. In Emmen zal een haag, vlechtwerk of een wal zijn geweest.

Op de grond in de toegangshekken of -poorten werden kerkhofroosters geplaatst. Net als bij een vee of -wildrooster zat onder de roosters een gat. Zo werd voorkomen dat wilde beesten, bijvoorbeeld wolven, en loslopend vee en honden op het kerkhof konden komen. Tot in de loop van de 19de eeuw liepen varkens een deel van de dag los op het erf bij de boerderij. Rond het erf waren geen goede afscheidingen die varkens

tegenhielden. Soms raakte een varken aan het dwalen door het dorp. En voor je het wist was het beest bij het kerkhof. Gelukkig voorkwamen de roosters dat varkens echt op een kerkhof kwamen. Varkens, honden en wolven mochten beslist niet op de dodenakker komen. Zij gaan namelijk in de grond wroeten of graven en verstoren daardoor de laatste rustplaats van overledenen. Rijkere mensen werden voor 1829 vaak in de kerk begraven. Hun graven hadden geen last van het gewroet en gegrave van beesten. Maar kerkgangers hadden wel last van de vaak nadrukkelijke geur van de in de kerk begraven

Auteur Tonko Engelsman en Jannes Warmolts plaatsen anno 2013 een 'duivelsrooster' bij de oude kerk en het kerkhof te Zweeloo.

*Kadasterkaart uit 1916 met deel van
het centrum van Emmen*

‘rijke stinkers’.

Vanaf 1869 is het in heel Nederland verplicht om lijken in kisten te begraven. Daarvoor gebeurde dat lang niet altijd. Varkens, honden en wolven ‘zien er geen been in’ om botten op te wroeten of op te graven. Zelfs een forse ‘klui’ uit een vers graf versmaden ze niet. Dat was ook vroeger echt niet de bedoeling, vandaar de maatregelen.

Het onderhoud van de omheining was een serieuze zaak. Ieder gezin in het carspel Emmen moest zorgen voor het onderhoud van een stukje kerkhofomheining. Deze verplichtingen werden opgetekend in het kerkhoftuinregister. Vroeger werd de kerkhofomheining een ‘kerkhof tuin’ genoemd. Het woord ‘tuin’ betekent oorspronkelijk: omheining, erfafscheiding. Het werkwoord ‘betuinen’ geeft dan ook aan: met een omheining of erfafscheiding omringen. Later is de betekenis tuin overgegaan op het perceel grond dat is ‘betuind’. De betekenis van het woord tuin heeft zich van buiten naar binnen verplaatst. De betekenis is dus aan de wandel gegaan. Een Drents woord voor erfafscheiding is vrede. Als straatnaam komt Vrede nog voor in het centrum van Emmen (zie bovenstaande kaart uit 1916).

Eeuwen geleden waren in het gebied van de huidige gemeente Emmen drie kerken. In Emmen, Roswinkel en Schoonebeek. In Roswinkel en Schoonebeek zullen vroeger ook kerkhofroosters hebben gelegen.

Tegenwoordig wordt het begrip ‘multifunctioneel’ veel gebruikt. Ook vroeger was men praktisch

en werd een voorwerp zo mogelijk voor verscheidene functies ingezet. Een kerkhofrooster werde niet alleen vee en wild, maar eveneens de duivel.

Wat is het geval? De duivel probeerde zoveel mogelijk mensen in zijn macht te krijgen. Net overledenen waren zeer kwetsbaar. De ziel van de overledene was dan nog onderweg naar hopelijk de hemel. En zolang de ziel daar niet was aangekomen, kon de duivel er gemakkelijk greep op krijgen en zo’n ziel te pakken nemen. Als het lijk naar het kerkhof werd vervoerd, volgde de duivel op korte afstand. De duivel moest weten op welke plek het lijk werd begraven, om daarna te proberen de ziel in zijn macht te krijgen.

Gelukkig bracht het kerkhofrooster uitkomst, want de duivel heeft bokkenpoten en kan het kerkhofrooster niet passeren en kan dus niet op het kerkhof komen. Vandaar dat een kerkhofrooster ook wel ‘duivelsrooster’ wordt genoemd. Ook wordt wel gesproken van een andere praktische functie van het rooster. In ‘hoge nood’ werd daar gebruik van gemaakt. Het verhaal gaat dat als vrouwen vroeger richting de kerk liepen en de druk op de blaas te hoog werd, ze boven het rooster aangekomen iets door de knieën gingen, de vele lange rokken als een soort ‘werktent’ om zich heen drapeerden en vervolgens de druk op de blaas verminderden. Door het gat onder het kerkhofrooster en de ronde vorm van de ijzeren staven was de kans op opspattend vocht zeer klein en bevuiling van het schoeisel minimaal. Een bijkomend voordeel was dat na zo’n noodstop de hoeveelheid roest op het rooster verminderde.

Het kerkhof rond de Grote Kerk van Emmen zal vroeger verscheidene ingangen en dus enkele ‘duivelsroosters’ hebben gehad. Van één rooster is de plek vrijwel exact bekend, namelijk op de perceelsgrens ten westen van de kerktoren, ongeveer op de lijn van de toegangsdeur van het oude gemeentehuis naar de deur in de kerktoren. De pastorie was vroeger van uit de kerk gezien gelegen achter de plek van het oude gemeentehuis. Zie de kadasterkaart uit 1916. En de

De markesteen op de grens van de marken van Emmen en Westenesch en van Noord- en Zuidbarge ter hoogte van de Wilhelminastraat.

pastoor en later de dominee zullen de kortste weg hebben genomen om in de kerk te komen, namelijk het pad recht naar de ingang in de toren.

Willem van Oranje oftewel Willem de Zwijger heeft zich met kerkhofroosters bemoeid. Hij heeft zijn best gedaan om 'duivelsroosters' verwijderd te krijgen. Oranje had daarvoor een juridische reden, want de roosters symboliseerden de grens tussen het rechtsgebied van de kerk, namelijk het gebied van kerkgebouw plus kerkhof, en het burgerlijk overheidsrechtsgebied daarbuiten.

Tegenwoordig worden in heel Nederland nog maar een tiental 'duivelsroosters' aangetroffen, waarvan meer dan de helft in Drenthe (onder andere in Borger en Zweeloo) en enkele in Overijssel. In de rest van Nederland zijn ze niet of nauwelijks meer aanwezig.

Nu het plein rond de Grote Kerk in Emmen wordt opgeknapt en heringericht en de erkenning van Geopark de Hondsrug binnen is, is het misschien een goed moment om weer een 'duivelsrooster' in te passen in het ontwerp van het vernieuwde kerkpleindeel voor de toren. Er is ruimte genoeg voor een klein monument bestaande uit een toegangshek(je) plus 'duivelsrooster'. Het verhaal over dit rooster zal toeristen en kinderen aanspreken.

Er waren in Nederland ook kerkhoven die nog een extra beveiliging tegen de streken van de duivel hadden. Daar werd tevens een duivelskruis geplaatst. Het is een horizontaal houten kruis dat kon ronddraaien om een as bovenop een korte paal, een soort tourniquet. De duivel houdt niet van kruizen en helemaal niet van draaiende kruizen. Het lukte de duivel echt niet deze combinatie van hindernissen te nemen. Het is niet bekend of in Emmen een duivelskruis heeft gestaan.

Sinds 1829 moesten gemeenten met meer dan 1000 inwoners een begraafplaats aanleggen buiten de bebouwde kom en mocht er niet meer

in de kerken worden begraven. Omstreeks 1830 is in Emmen of beter gezegd in Noordbarge een nieuwe begraafplaats aangelegd. Dit kerkhof grenst aan de Wilhelminastraat, de Kerkhoflaan en deels aan de Kapelstraat. Het ligt net buiten de grenzen van de marke van Emmen en Westenesch. Dit deel van de Wilhelminastraat valt onder het gebied van de marke van Noord- en Zuidbarge. De markegrens wordt hier nog steeds gemarkeerd door een grensteen. Tegenwoordig gebeurt dit met een bordje op de steen. Deze zwerfkei ligt iets ten noorden van het kerkhof in de oostberm van de Wilhelminastraat.

Later zijn in Emmen nieuwe algemene begraafplaatsen ingericht, liggend tussen Beatrixstraat, Kerkhoflaan en het spoor, vervolgens de Wolfsbergen aan de Weerdingerstraat en recent bij Barger-Oosterveld het Oeverse Bos aan de Meerdijk.

Literatuur

Thanatos, de geschiedenis van de laatste eer, door Henk L. Kok, 2005, Heeswijk-Dinther.

Het oude 'Twist' als bijzonder gebied tussen Drenthe en Emsland¹

Het jaar 1556 was in Duitsland, maar ook in de Nederlanden, een bijzonder jaar, omdat van februari tot april de grote Halleykomeet dag en nacht aan de hemel te zien was en mensen angst en schrik aanjoeg. De daaropvolgende zomer was erg warm en droog, wat in de stad Osnabrück tot een hongersnood leidde.²

Over andere gebeurtenissen en verdere gevolgen uit die dagen in onze regio in het zuidelijke deel van het Bourtanger Moor of zelfs over handelende personen - meer dan 450 jaar geleden - is niet veel bekend. Drost van Drenthe en tevens slotvoogd van de vesting Coevorden is in 1556 Reinolt van Burmania. Hij vervult dat ambt sinds 1540 als opvolger van Georg Schenck van Toutenburg, die vier jaar daarvoor Coevorden had veroverd voor de keizer van het Heilige Roomse Rijk en de Spaanse koning Karel V.³

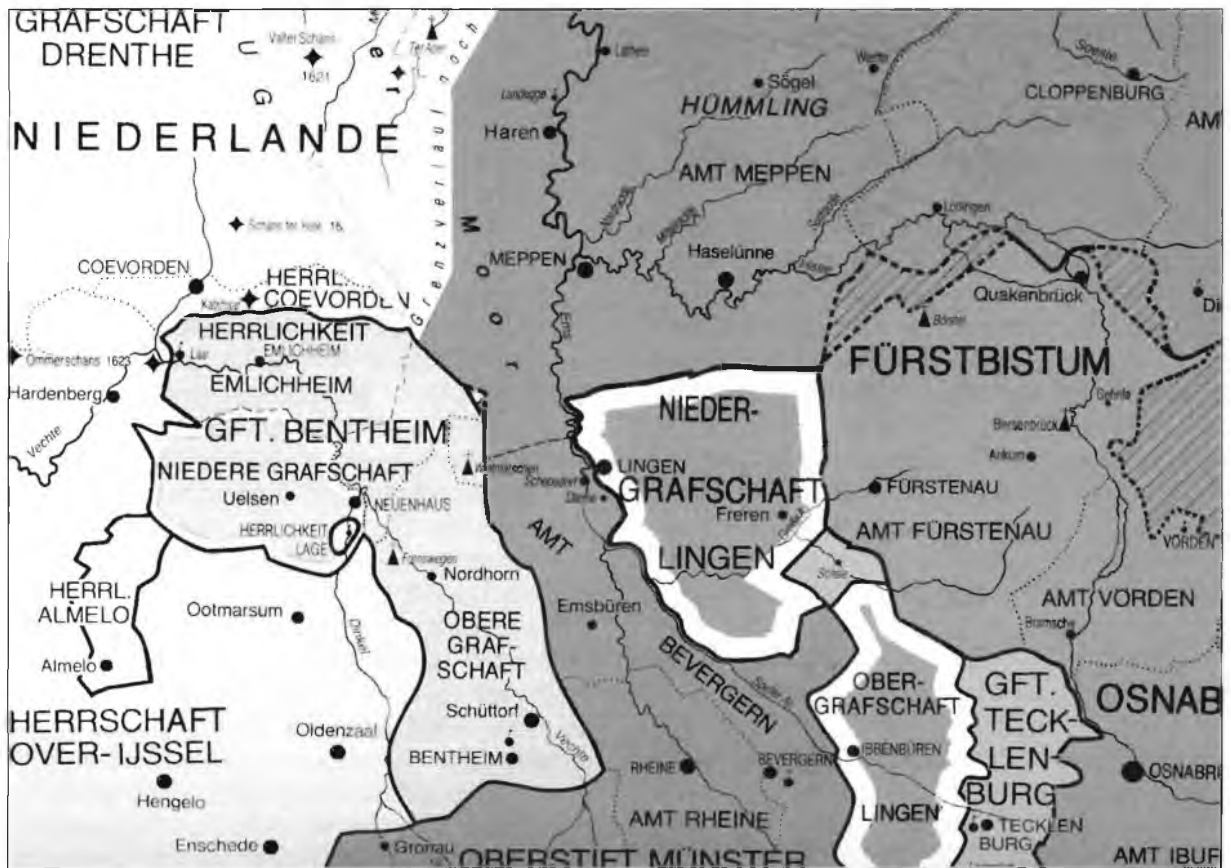
Reinolt van Burmania stamde uit een tot heden in Nederland gerenommeerd Friese riddergeslacht. Hij is in het bijzonder verbonden met de Drentse geschiedenis door het ontstaan van Hoogeveen. Deze verklaring is in het kader van deze lezing en de geschiedenis van Drenthe in dit opzicht van belang, omdat tot nu toe altijd Roelof van Echten beschouwd werd als de stichter van Hoogeveen. Maar in feite gaat die eer waarschijnlijk naar Reinolt van Burmania!⁴ Hij sterft in 1557. In het jaar voor zijn dood heeft hij op 1 augustus 1556 in Wietmarschen een ontmoeting met de juist benoemde drost van het Emsland, Hermann von Velen (1516-1595).

Hermann von Velen speelde in de geschiedenis van het bisdom Münster in de 16de eeuw een belangrijke rol. De basis voor zijn carrière schiep

hij op eigen kracht, echter vooral niet zozeer door uitstekende persoonlijke prestaties, maar meer door het inzetten van zijn kapitaal voor de altijd in geldnood verkerende bisschop Franz von Waldeck, evenals voor zijn opvolger. Als beloning kreeg Von Velen het drostambt in het Emsland (in 1556!).

Vanwege zijn verdiensten voor het bisdom Münster ontving hij later dit ambt (1569) voor het leven, resp. voor zijn zoon. Daarmee werd de grondslag gelegd voor het in het Emsland zeer bekende werk van zijn kleinzoon Dietrich von Velen als grondlegger van de veenkolonie Papenburg. Het drostambt in het Emsland betekende voor Hermann von Velen het uitgangspunt van zijn carrière. Slechts een paar jaar later werd hij ook drost in Rheine en Bevergern.⁵

Verder is over de ontmoeting van de beide dros-ten Van Burmania en Von Velen op 1 augustus 1556 bij het in het graafschap gelegen nonnenklooster Wietmarschen, niets bekend. Hoogstwaarschijnlijk ging het om een eerste kennismakingsontmoeting van de beide landsvertegenwoordigers. Hermann von Velen had zijn ambt immers nog maar net aanvaard. De burens troffen elkaar op neutrale grond tussen Drenthe, het nederstift Münster en de Niedergrafschaft Lingen: in het graafschap Bentheim. Belangrijk in dit verband was dat Reinold van

Territoriale verhoudingen omstreeks 1556. Uit: Das Emsland im Ablauf der Geschichte, Atlas Sögel 1984, Karte 24.

Terug naar het jaar 1556. Het is het jaar waarin het regentschap van Karel V overgaat op zijn opvolger: zijn zoon Filips II. Deze behoudt Spanje en Bourgondië, zijn broer Ferdinand I wordt kei-

Burmania in diezelfde tijd ook voor een deel van het aangrenzende (huidige!) Emsland bevoegd was: hij was niet alleen verantwoordelijk voor Drenthe en Coevorden, maar ook voor de vesting Lingen aan de Ems. Die stad was vanaf 1551 persoonlijk eigendom van Karel V, kwam daarna in 1556(!) aan de Spaanse kroon, tot Maurits in 1597 de vesting en stad veroverde. Daarna waren echter van 1605 tot 1630/33 de Spanjaarden opnieuw de machthebbers in Lingen tot ze weer werden afgelost door de Oranjes tot het jaar 1702.

Keizer Karel V, in wiens naam Reinolt van Burmania in het jaar 1556 zowel voor de vesting Coevorden als voor de vesting Lingen verantwoordelijk was.

zer van het heilige Romeinse Rijk. Zijn indrukwekkende afstandsverklaring schrijft Karel V in het latijn. Hij sprak slecht Duits. Een beroemde aan hem toegeschreven uitspraak luidt: *"Ik spreek Spaans tot God, Italiaans tot de vrouwen, Frans tot de mannen en Duits tot mijn paard."*

De beschreven nauwe banden van Reinold van Burmania met enkele gebieden van Karel V kan ten grondslag liggen aan zijn belangstelling voor een vreedzaam nabuurschap met het aangrenzende Amt Meppen en met haar drost Von Velen. Interessant is ook in dit verband dat tussen 1548 en 1558 (in ieder geval rondom 1556) in de omgeving grensonderhandelingen tussen vertegenwoordigers van de Spaanse Nederlanden (Overijsel betreffend) en de graven van Bentheim plaats vonden en ook tot een oplossing kwamen: Er werden stenen met het Bourgondische kruis op de ene en het wapen van Bentheim op de andere zijde geplaatst. Enkele van deze oudste grensstenen in de omgeving zijn tussen Denekamp en Hardenberg heden ten dage nog te vinden.⁶

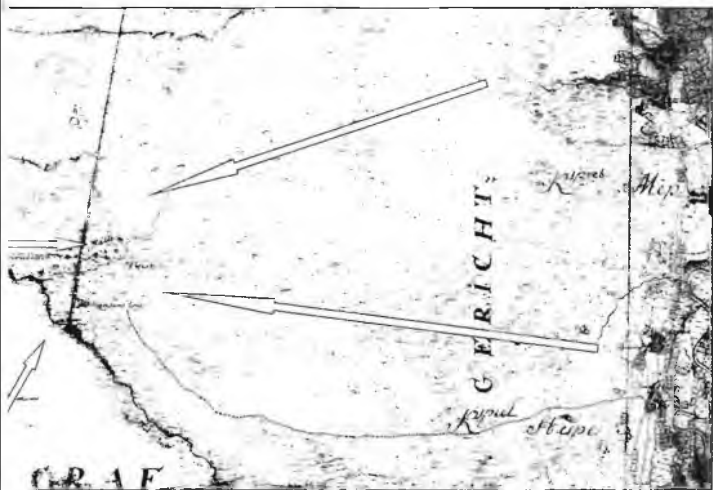
We kunnen dus stellen dat beide drosten uit Drenthe en het Emsland niet alleen bijeenkwamen vanwege een plaatselijke onenigheid van boeren uit enerzijds Schoonebeek en uit de dorpen Hesepe en Rühle anderzijds. Om deze twist ging het, naast andere nog op te lossen problemen, die tussen de naburige gebieden zeker te regelen waren. Wat was de aanleiding van de strijd?

In het beekdal van de Aa, midden in het zuidelijke deel van het Bourtangere Moor was een probleem met de vaststelling van het markegebied en daarmee met het grondgebruik van de aan het moeras grenzende boerendorpen.

Ter verduidelijking bekijken we een gedeelte van een landkaart van de Münsterse officier en ingenieur Philipp Ernst Colson (van ca. 1775), waarbij door later ingetekende pijlen de theoretische richting van rechtlijnige uitbreiding van het oude 'Upstreeksrecht' van het markegebied uit die tijd aangeduid wordt. De bovenste pijl rechts staat voor het dorp Rühle, daaronder de pijl voor Hesepe. Beide dorpen liggen aan de rivier de Ems aan de rechterzijde van de kaart. Links is de Schoonebekerpijl te zien en daaronder die van de boeren van Scheerhorn. Aan de linkerkant van de kaart zien we het verloop van een riviertje. Het is de Aa, of liever gezegd 'Ao' (zo luidt een oeroud woord voor water), later ook Schoonebeker Diep genoemd. In de bovenloop ontspringt de beek met twee armen: 'Noorderbeek' en 'Zuiderbeek'. In deze vorm van een 'Zwille' (hier vinden we etymologisch een verwantschap met het woord Twist) ligt al een eerste oorzaak voor een toekomstige grensstrijd ten grondslag. De rechtlijnige uitbreiding van de naar elkaar toegroeiende marken wordt verstoord.

Langs de noordelijke oever van de oude Aa hadden de boeren van Schoonebeek reeds vanaf de Middeleeuwen een speciale manier gehad om dit afgelegen laagveengebied te gebruiken. Eerst werd de natuurlijke begroeiing van elzen gerooid. Er ontstonden armzalige zegge- en biesweiden, die echter altijd duidelijk rijker waren aan voedingsstoffen dan het omringende hoogveen. Bij de weiden hadden de Schoonebekers Boën gebouwd, afgelegen veestallen, met een woongedeelte voor de herder (de 'Booheer'). In deze gebouwen (Westenberg noemt ze in het jaar 1620 'koboden' ('Kuhbuden'))⁷, Colson spreekt van de

Colson-kaart uit 1775 (gedeelte). Uit: Niedersächsisches Landesarchiv Osnabrück, Dep. 62 K54 Nr. 6 R.

‘Schonebecker Ställen’) werd het vee ver van de eigenlijke boerderij het grootste deel van het jaar vetgemest. Daarna werden de ossen verkocht en naar de consumptiecentra, dat wil zeggen naar de grote steden in Holland, Vlaanderen en Duitsland gedreven.⁸

Wat heeft het voorgaande nu met het recht van de marken te maken? Zonder twijfel waren de Schoonebeker boeren al vanaf de middeleeuwen de eersten bij het benutten van het beekdal van de Aa voor de landbouw. Zij verplaatsten hun boën in de loop van de eeuwen zo ver als mogelijk van hun dorp af naar het oosten. Daarbij maakten ze gebruik van het reeds genoemde erkende ‘Upstreeksrecht’. Als gevolg daarvan mocht de eigenaar van een grondstuk aan de rand van het veen zijn bezit in een rechte richting steeds verder uitbreiden. Dat kon (theoretisch) over vele kilometers doorgaan, als zich daarbij ook aan de tussenstukken in de gezamenlijke marke niet beslist privé-eigendom ontwikkelde. Het ‘Upstreeksrecht’ kon zo ver benut worden, tot de uitbreiding op een natuurlijke hindernis stuitte. Deze natuurlijke grens was natuurlijk bij een riviertje, dat zich in twee armen splitste, niet zonder meer duidelijk vast te stellen.

Het valt op dat de Schoonebeker boën (bijna) allemaal in een rij langs de noordoever van de Aa en ook verder naar het oosten toe ten noorden van de zogenaamde ‘Noorderbeek’ in het latere gebied van het Münsterse Twist liggen. Dus was in principe duidelijk dat de zuidelijke oever van de Aa toe te schrijven was aan de boeren uit de graafschap Bentheim, dus aan de ingezetenen van Ringe en van Scheerhorn. Erkend werd ook dat in het gebied ten zuiden van de Noorderbeek voor de Schoonebekers geen plaats was voor uitbreiding. Want hier was het gebied van de Emslandse ingezetenen van Rühle (de pijl meer naar het noorden) en Hesepe- hun dorpen lagen aan de Ems minstens tien kilometer verwijderd. Maar dat gold immers precies zo voor het oude Schoonebeek aan de andere zijde.

Elerie en Smit schrijven in hun artikel over de ontwikkeling van de boën dat deze vorm van

weidelandbouw, respectievelijk het vetmesten van jonge ossen ver van hun dorpen in de beekdalen zich al vanaf de 13de en 14de eeuw voortzette. In deze tijd moet het in bezit nemen van de gronden en de uitbreiding van de Schoonebeker boën vanuit het westen langs de noordoever van de Aa zich langzaam maar zeker ontwikkeld hebben. Op de zuidelijke oever deden de boeren van Ringe mee met deze voor hen economisch veilige en interessante ontwikkeling. Hier waren door de duidelijke loop van de rivier geen grensconflicten.

Ook in het Emsland, in het bijzonder op de Hümmling zijn uit vroegere eeuwen zogenaamde ‘Bauen’ als veestallen in het veengebied aangetoond. Het schijnt inderdaad dat de inwoners van Hesepe en Rühle aan de Ems deze vorm van landbouw tenminste in de voor ons interessante gebieden midden in het veen (op huidige Duitse kant) niet in het bijzonder beoefend hebben. De oorzaak ligt voor de hand: de Schoonebekers hoefden alleen maar de loop van het tamelijk toegankelijke beekdal van de Aa stroomopwaarts het hoogveen in te volgen. De mensen van Hesepe en Rühle hadden daarentegen de gehele welving van het hoogveen en de daarbij horende moeilijke wegomstandigheden voor zich liggen, als zij op weg gingen naar de uiterste hoeken van hun markengebied. Daar lag het oprichten van ‘Bauen’ niet bepaald voor de hand.

Het schijnt dat met de duidelijke bevolkingstoeename in West-Europa en met de daarmee voortschrijdende vraag naar vlees in de grote steden het gebruik van het beekdal van de Aa aan het begin van de 16de eeuw door alle deelnemende partijen onder de aandacht wordt gebracht. Deze inschatting wordt duidelijk uit de datum van het eerste overgeleverde conflict in het gebied Twist: het is het jaar 1522. Voor ons, tegenwoordig in nationale staten denkende mensen zijn de tegenstanders in dit conflict verrassend: de boeren van Schoonebeek, Hesepe en Rühle treden gezamenlijk op tegen de boeren van Scheerhorn uit het naburige graafschap Bentheim.⁹ Er is ruzie over het verloop van de grens in de ‘Omkemaat’. Hier kronkelt de zuidelijke Aa en omspoelt het gebied met twee beekarmen, geen wonder dus dat

Landkaart van Vonck, opgenomen 23 juni 1770. Uit: Niedersächsisches Landesarchiv Osnabrück, K 52 Twist Nr. 6 H.

iedere partij het voor zichzelf voordeligste verloop van de grens voor haar marke uitzoekt. *‘De boeren uit Scheerhorn pretendeerten dat de noordelijke arm des grens was tussen Munster en Bentheim en dat zij derhalve de exclusieve weiderechten hadden in de Omkemaat. Ondanks het feit dat alle betrokkenen erkenden dat de Zuider Strang van de Aa de grens was tussen Munster en Bentheim bleef het geschil om de Omkemaat voortduren ... Tot een afdoende oplossing kwam het niet ...’*¹⁰

Goelema noemt tot slot onenigheden in de jaren 1758 tot 1761. Maar ook nog in 1802, dus bijna 300 jaren na het eerste aangetoonde conflict komt het bij de Omkemaat tot een strijd, waarbij een zekere Süwering uit Scheerhorn door een tegenstander uit Adorf of uit het ‘Münstersche Adorf’ (Hesepertwist) met een schot uit een geweer zwaar verwond werd. De werkelijke dader was daarna niet te achterhalen.¹¹

Als we de (veel later opgemaakte) landkaart van Vonck goed bekijken en dan denken aan het gezamenlijke optreden van de Schoonebekers en bewoners uit het Emsland, dan worden de natuurlijke redenen voor een ‘Twist’ gebied duidelijk. Ten noorden van de Omkemaat ligt een gebied, dat in eerste opzicht eigenlijk tot de gemeenschappelijke markegrond van Hesepe behoort.

Desondanks bekommeren de Schoonebekers, die met hun boën zo opvallend ten noorden van de noorderstrang van de Aa gebleven zijn, zich in 1522 ook om het gebied ten zuiden daarvan. De reden kan zijn, dat de hoofdstreng van de Aa, de zogenaamde ‘Zuiderbeek’ de erkende grens tussen de graafschap Bentheim en het bisdom Münster was. Het riviertje ontspringt bij de ‘Wietmarscher Twist’ aan de rand van de graafschap en stroomt in noordwestelijke richting.

In natte jaargetijden wordt het beekdal tamelijk onoverzichtelijk. Dan zijn er niet alleen die beide kleine beekarmen langs de Omkemaat. Het verbreed zich tussen die beide beken (in het noorden en in het zuiden). Ook het veenwater komt er bij (‘Swarte Water’) en maakt een verbinding tussen beide beekarmen. Daarmee ziet het landschap er dan uit, alsof er een natuurlijke scheiding is door een samenhangend groter stuk water. Daar liggen onenigheden tussen de marken zeer voor de hand. Voordat de beide drosten elkaar in 1556 ontmoetten, was er strijd: vee, dat zich telkens op de andere zijde op omstreden weiden in het beekdal van de Aa bevond, werd ‘geschüttet’. Dat betekende dat het weggevoerd werd (dikwijls naar een ‘Schüttstall’) en dan moest het weer door de eigenaar vrijgekocht worden. Zoiets riep natuurlijk steeds weer ergernis op. In droge jaren zag het landschap er heel anders uit dan in natte tij-

Afschrift uit de 18de eeuw van het verdrag van 1 augustus 1556 over de 'Twist'.
 Uit: Niedersächsisches Landesarchiv Os-
 nabrück, Rep. 150 Mep. Nr. 75.

den. De gebruikers (van dat moment) van de lage veenweiden groeven ook sloten om de weiden te ontwateren en misschien ook om stukken grond te markeren. Op 1 augustus 1556 echter regelden de hoogste vertegenwoordigers ter plaatse juist deze onenigheden in een verdrag.

Opvallend in deze overeenkomst is dat er nog geen sprake is van Twist. De overeenstemming tussen de twee drosten heeft betrekking op een gebied dat 'Taterbroek' genoemd word. Toch is duidelijk dat het om een verdrag betreffende Twist gaat, want op een erbij behorende omslag heeft de Drentse landschapssecretaris c.w. El-lents geschreven: *'Hierin is het origineel accord tusschen den Drost Burmania en den Drost Hermann van Velyn over de Limiten en het gebruik van den Twist'*.¹²

Wat was nu een 'Taterbroek'? Het bepalende woord 'tater' leverde mij in de eerste plaats moeilijkheden. Overigens ook bij de persoon die de tekst van het verdrag van 1556 in de 18de eeuw overschrijft. Deze laat het onbegrijpelijke woord helemaal weg en geeft het aan met een onderstreping. Verderop in het afschrift duikt het dan nog een keer op als 'Talerbroek'. Maar ook hier wordt het bepalende woord weer door de schrijver doorgestreept, omdat het voor hem geen betekenis heeft.

Pas met de overeenkomst tussen de beide drosten in 1556 wordt het betreffende gebied een 'Twist'. Dat betekent een gebied waar partijen het erover eens zijn dat er getwist wordt betreffende de markerechten.

Het latijnse rechtsbegrip voor zo'n gebied is 'compascuum'. In ons geval komt het oude Saksische begrip van 'Twist' gebied meer naar voren. Waarom dat - anders dan bij Emmer-Compascuum of Barger-Compascuum - hier het geval was, kan ik slechts vermoeden. Het kan ten eerste samenhangen met de typische vork (oud-saksisch 'twistle') van de Aa, ten tweede met de toch extreme afgelegenheid van het gebied, midden in het zuidelijke deel van het Bourtanger Moor,

Almo vijftienhonderst ses ende vyftig den onken
 dag in augusto is by den geboenen Erenflick
 and burmania dieva diens van Burmania
 dyder Drost toe geschieden, inde sel landes
 van den lha in name ende van wegen gijne
 ambles vermanden de van Thonebafe an enen
 indt by den Erenflick ordaken ind, hemmen
 Herman van velyn dughen Ead des hofprijden
 fterden ind herren van künster, David thom
 gijndus in Embelende in nahomen, ind
 van wegen gijne ambles vermanden der van
 Helerpen en dughen ander gader des kloten
 ende arien formen der gebreide ende e chelinge
 nuytchen parfyen hangende de / Broedus daban
 daer of den dach binnen den wyfmerate omme
 angeghien met nadere goetlich dat de elchtygen
 gen zullen nallyven, Ende zullen parfyen
 fergenoemf dat land, daer de quethe omme ge
 an beyde tyden met oire beestken, die zy vol
 den yn vondenige hebben, de hem eijgen toe
 comen, ende gijne anderen onverleth ge
 bruiken, ende de fchlechte nuytchen de
 beyde beesten van beyden / tyden in bechlag
 verullen moichte ym, de graven luten inullen
 dat men die ften met den eorlengingelen
 ter tyde en so lange, dat van f Maayt ende
 des hochwedigen fterden, ind haan van thom
 der verordenen commissarier van beyden
 tyden omme de lomenen fuytchen der
 ftycht van lichteit, ende künster daer anden
 ge verotaan, ende daer van geordin eorl, ind
 hebben, voorbe heden den beyden dughen
 overicheden oire limiten onverleth, ende

misschien ook met het bijzondere van het latere, nationale grenzen overschrijdende verdrag.

In 1556 gaat het over een verdrag dat uitsluitend privaatrechtelijke karakters heeft. Het ging om de rechten van het markegebruik voor de Schoonebeker -, de Heseper - en de Rühler boeren. Het vaststellen van de grenzen werd toen al uitdrukkelijk voorbehouden aan toekomstige staatkundige commissies. In het geval van het oude 'Twist' duurt het dan nog 268 jaar, tot het 'Meppener Grensverdrag' tussen de koninkrijken Nederland en Hannover dit regelt.

De verdeling van de over een geplande grenslijn heen gemeenschappelijk gebruikte Twist gaf bij alle onderhandelingen tussen de staten tijdens de 18de eeuw problemen.

In 1764 kunnen nog geen grensstenen in dit gebied geplaatst worden. In 1784 schijnt dat probleem opgelost te zijn, maar de verdeling van het compascuumgebied lukt nog steeds niet. Het grootste probleem is dat niemand weet hoe ver

Historische grenssteen nr. 157 bij het oude 'Twist'. De steen staat intussen in het Emsland-Moormuseum in Geeste/Gross Hesepe. Foto: Bechtluft 2005.

het Twistgebied zich naar het oosten uitstrekt. In het protokol van het verdrag van 1764 wordt de 'Twist' beschreven als de driehoek tussen de beide strangen van de Aa. Deze definitie houdt de in 1819 opgerichte Nederlands/Hannoversche grenscommissie aan en verdeelt het betreffende gebied naar het aantal erven in de verhouding van 5 (Schoonebeek) tegen 8 (Hesepe en Rühle). Dat schijnt echter door de Nederlanders als een benadeling gevonden te worden, want in de 25ste zitting van de commissie op 25 juli 1820 komen de partijen uiteindelijk tot een half om half oplossing: nu wordt uitgegaan van de over-eengekomen grenslijn van 1784. Het gebied ten westen daarvan wordt in twee helften gedeeld. De scheiding wordt door een nieuw te graven grenssloot, de Nieuwe Sloot, duidelijk aangeduid. De Hanneken-Boo in het zuidelijk deel wordt geheel aan het Hannoversche territorium toegewezen, de Heckmanns-Boo in het noorden aan Nederland.¹³ Op het zuidwestelijke einde van de grenssloot staat tegenwoordig de historische grenssteen nr. 156 (in het jaar 1784 naar deze plek verplaatst). Hij heeft ongeveer 25 jaar doorgebracht in een voortuin in Meppen en werd een aantal jaren geleden op mijn verzoek van daar weer terug-

gebracht naar zijn historische plek. Op het noord-oostelijk eind van de Nieuwe Sloot stond tot 2006 de steen nr. 157. Deze werd (met toestemming van de autoriteiten van beide zijden) overgebracht naar het Emsland-Moormuseum in Geeste/Gross Hesepe. De ingeslagen letters aan beide zijden van de steen herinneren aan de bijzondere geschiedenis van het oude 'Twist'.

Noten

- 1 Lezing gehouden tijdens het symposium 'Geschichte ohne Grenzen /Historie zonder grenzen' op 7 juni 2008 in Nieuw-Schoonebeek.
- 2 Dr. F. Hamm, *Naturkundliche Chronik Nordwest-deutschlands, Hannover 1976, pag. 56.*
- 3 Drenthe's Veste, *Geschiedenis van Coevorden, Groningen 1998, pag. 84 ev.*
- 4 *Ibidem.*
- 5 Bron: *Westfälische Biografien op Internet.*
- 6 T. Brouwer, *Grenspalen in Nederland, Zutphen 1978, pag. 14.*
- 7 *Auf seiner Landkarte der Grafschaft Bentheim von ca. 1625*
- 8 Vergelijk: Elerie und Smit, 'De bo van Schoonebeek, een raadselachtige exploitatievorm', in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak 1981, pag. 1 e.v.*
- 9 Goelema, W.E., 'De ontwikkeling van het grensverloop in de Twist', in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak 1993, pag. 21 e.v.*
- 10 *Ibidem, pag. 25*
- 11 Santel, Gregor G. en Bechtluft, Horst H., 'Zur 'grenzüberschreitenden' Geschichte der Moorkolonien Adorf und Neuringe', in: *Jahrbuch des Emsländischen Heimatbundes EHB, Band 44, 1998, pag. 233 ev.*
- 12 *Rijksarchief in de Provincie Drenthe, Oude Staten Archieven inv. Nr. 333*
- 13 Goelema, 'De ontwikkeling', pag. 34 e.v.

Stichting Drents Monument

Onlangs werd onze vereniging benaderd door Aaldert Sikken, (vrijwillige projectleider) van de Stichting Drents Monument. Deze stichting is sinds 1991 actief in de provincie Drenthe. Het werkgebied van Aaldert (0593-332676 asikken@kpnmail.nl) is de gemeente Emmen, Coevorden en Hogeveen. Samen met hulp van in die gemeenten actieve Historische Verenigingen wil Aaldert Sikken een lijst samenstellen met gebouwen die voor een herbestemming in aanmerking komen.

Het streven van de Stichting Drents Monument is gericht op herstel en behoud van cultuurhistorisch waardevolle bouwwerken met als uiteindelijk doel deze weer een zinvolle bestemming te geven. Niet alleen voormalige openbare gebouwen, maar ook fabrieksgebouwen en andere markante monumentale objecten komen daarvoor in aanmerking. Voor de stichting is het van groot belang dat ook de directe omgeving bij het herstel wordt betrokken, want voor het herstel van het karakteristieke beeld is ook de omgeving medebepalend. De kosten voor onderhoud en restauratie lopen daarbij vaak hoog op. Beperkte financiële middelen vormen vaak een grote hindernis om tot herstel van deze objecten te komen. Nu is de Stichting Drents Monument natuurlijk niet de enige instelling die zich ervoor inzet ons cultureel erfgoed te behouden. Zij is onderdeel van het Monumentenloket Drenthe, waarin alle erfgoedorganisaties in Drenthe samenwerken. Drents Monument onderscheidt zich van de andere erfgoedorgani-

In Erica geldt de voormalige winkel/woning van vervener Veldkamp als een 'monument'. (Zie: Op Erica (1863-2013), Erica 2013, blz. 188-189)

De bouw van de Landbouw Huishoudschool in november 1933 en opening in mei 1934 (Uit: Het Noorden in Woord en Beeld, Collectie Roelof Boelens)

De Landbouw Huishoudschool aan de Dennenlaan (Collectie Roelof Boelens)

saties door haar actieve en grondige werkwijze, waarbij de adviezen voorafgaand aan de feitelijke restauratie vaak kosteloos zijn. Voorbeelden in onze gemeente zijn het Tegeltjespand en de Fijnturfstrootroiselfabriek in Erica (zie foto's omslag) en zeer recent 'de Dennenschool' in Emmen, welke door WBC Domesta wordt verbouwd tot woon-eenheden voor mensen met een verstandelijke beperking. Als de Stichting Drents Monument in actie komt, zullen eerst verkennende gesprekken en een kort onderzoek plaatsvinden. Wanneer dat positief uitpakt, wordt een toekomstvisie bepaald, samen met alle belanghebbenden. De grondgedachte hierbij zal altijd zijn: Behoud van het object. Drents Monument geeft hulp bij het zoeken naar financiering voor de restauratie, advies en toezicht bij de uitvoering van de restauratie en steun bij het vinden van een toekomstige bewoner of gebruiker.

Kort gezegd, we vragen onze leden na te gaan of er in hun omgeving objecten voorkomen, die voor herstel aan Stichting Drents Monument kunnen worden voorgelegd. U kunt uw voorstellen doorgeven aan het bestuur. Zij zullen zorgen voor doorgeleiding naar voornoemde stichting. Het spreekt voor zich dat u op enig moment bij een eventuele opmaat naar een project betrokken zult worden. Dit werk sluit uitstekend aan op de doelstelling van de HV Zuidoost-Drenthe. We rekenen op u.

De (Tram)splitting

Willem de Weerd (1878-1946) schrijft in 1914 het boek *De Domineer van Turfland*. Hij wil hiermee geld verdienen om in het turfland, Klazienaveen, voor de arme veenarbeiders, werkzaam bij de firma Scholten, een eigen stenen kerkgebouw te bouwen. De pastorie, de woning van het gezin van de dominee, wordt gebouwd in 1915 en de Veenkerk van De Weerd in 1922.

In 1948, twee jaar na het overlijden van dominee De Weerd van Klazienaveen-Noord wordt de zandweg van het Scholtenskanaal naar het hoger gelegen Barger-Oosterveld-Emmen verhard.

De bevolking heeft lang moeten wachten voordat het zover is. Ook de mensen van Barger-Compascuum en Emmer-Compascuum-zuid (Foxel, De Doorsnee en Viertorenbrug) die naar de Emmense vrijdagmarkt, winkel of gemeentehuis willen, moeten deze soms schier onbegaanbare weg door het veen (met de helling omhoog) nemen.

De naam 'splitting' is een term uit de vervening. Daar waar later een zijwijk komt, wordt eerst het erboven liggende veenpak afgegraven. Deze gang door het veen heeft een breedte van ongeveer 60 meter en splitst het gebied in tweeën. De splitting van Klazienaveen-Noord naar Barger-Oosterveld is nooit gebruikt om aansluitend een zijwijk te graven. Mogelijk is hier ook ooit een tramlijn gepland omdat de weg in oudere boeken (en in de volksmond) aangeduid wordt als Tramsplitting. Een andere verklaring voor het woord Tramsplitting is dat het

Jan de Weerd, jongste zoon van dominee Willem de Weerd, schildert de Veenkerk en zijn ouderlijk huis. Het schilderij staat op een afbeelding van een kerstkaart. Het jaartal is onbekend.

de weg is vanuit Emmen door de Splitting naar de tramlijn die loopt van Coevorden over Klazienaveen naar Emmer-Compascuum en Ter Apel. De lijn zal een halteplaats gehad hebben bij de kerk van De Weerd.

De mensen hebben er een liedje over gemaakt, een liedje op de toon van Sarie Marijs.

Meer over dit gebied, de verving ervan, dominee De Weerd en de firma Scholten leest u in het in november 2013 verschenen boek:

Land op de schop van De Doorsnee tot Krommewijk over verving van Emmer-Compascuum (-zuid), Barger-Compascuum en Klazienaveen-Noord, geschreven door Gerard Steenhuis.

Splittinglied

Ken je de weg, die met Emmen ons verbindt?

De splitting is kortweg haar naam.

Maar je kunt nog maar de helft van het jaar er vast niet door,

Het is met die splitting infaam!

Refrein; O, geef ons toch gauw een betere weg,

Die ons naar Emmen voert

Waar water en waar modder en waar zand ons niet deert,

En geen gevaar ons beloert.

Je moet naar de markt met een big of een geit,

De weg is weer niet te begaan.

En Emmen is zoo mooi, er is allerlei te zien.

Maar de splitting brengt je tot staan.

Refrein.

Je schoonmoeder komt, maar ze kan niet weer weg,

Ze wil door het water niet heen.

Maar je neemt een besluit en zet haar vlug op je nek,

Al is ze ook zoo zwaar als een steen.

Refrein.

De ooievaar kwam en bracht vlug je zoon,

Je moet nu naar Emmen toe gaan.

Maar de weg is een zee, je kunt onmoog'lijk er door,

Het moet! Of 't komt duur je te staan!

Refrein.

Daar ginds woont je Sari, je wilt naar haar toe,

De splitting die laat je niet door.

En je meisje kijkt uit, en je weet maar geen raad.

En zoo zing je samen in koor:

Refrein.

O, geef ons toch gauw een betere weg,

die ons naar Emmen voert

Waar water en waar modder en waar zand ons niet deert,

En geen gevaar ons beloert.

'Onze verbindingssandweg naar Emmen. Een splitting dwars door het veen.'

Uit: Praatjes en Plaatjes uit Drenthe, door dominee W. de Weerd in 1923 uitgegeven.

Lidmaatschap

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het lidmaatschap voor 1 december van het lopende verenigingsjaar schriftelijk wordt opgezegd bij de secretaris. Leden ontvangen vier keer per jaar de *Kroniek* en ze hebben gratis toegang bij de door de vereniging belegde bijeenkomsten. In verband met kostenbeheersing verwachten we van de leden dat zij hun contributie voor of in de eerste twee maanden van het nieuwe verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaken op rekeningnummer 10.44.68.815 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Bij ruim 400 leden wordt de contributie in de maand februari van het lopende verenigingsjaar per incasso van hun rekening afgeschreven. Bij onze vereniging is een verenigingsjaar gelijk aan het kalenderjaar.

Bankrelatie

Rekeningnummer 1044.68.815, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen.

Maandag 3 februari 2014

Lezing in het kader van het thema 'Over Water en Veen' door Maurits Foorthuis over het kanalenstelsel in de veenkoloniën. Locatie: molen Grenszicht te Emmer-Compascuum (Hoofdkanaal wz 109, 7881 AE), aanvang: 20.00 uur (Hist.Ver.ZO-Drenthe i.s.m. ErfgoedNetwerk ZO-Drenthe)

Zaterdag 8 februari 2014

Historisch Café op locatie: Wandeling door het Bargerveen o.l.v. Eric Bloeming (Staatsbosbeheer). Dit is een vervolg op de bijeenkomst van 25 november j.l.

Start bij de boerderij van Staatsbosbeheer (noordzijde Bargerveen), aanvang: 14.00 uur. (duur ca. 1.30 uur; denk om goede kleding/goed schoeisel) (Wergroep Historisch Zwarte-meer, Staatsbosbeheer, ErfgoedNetwerk ZO-Drenthe en Hist.Ver. ZO-Drenthe).

Maandag 17 februari 2014

Lezing door Henk Pras in de streektaal over gebruiken in 'de Monden', het veenkoloniale gebied van Drenthe. Locatie: De Badde, Eerste Kruisdiep OZ 9, 7831 BA Nieuw-Weedinge; aanvang: 20.00 uur, toegang gratis. (Hist.Ver. ZO-Drenthe, ErfgoedNetwerk ZO-Drenthe i.s.m. Historische Werkgroep Nieuw-Weedinge)

Maandag 11 maart 2014

Lezing door de schrijver/historicus Ad van Liempt over het optreden van de Nederlandse politie ten tijde van de Tweede Wereldoorlog, n.a.v. zijn boek *Jodenjacht*.

Locatie: Openbare Bibliotheek Emmen; Aanvang: 20.00 uur; Entree (wordt later bepaald). (Comité Stolpersteine, Hist.Ver. ZO-Drenthe en Openbare Bibliotheek Emmen)

Zaterdag 22 maart 2014

Symposium: Afsluiting project Stolpersteine en boekpresentatie.

Aanvang: 09.30 uur. Nadere mededelingen volgen in 2014. (Comité Stolpersteine).

Voor meer informatie over lezingen en andere activiteiten zie www.historisch-emmen.nl en de lokale huis-aan-huisbladen in de gemeente Emmen.

De Fijnfabriek, ooit de turfstrooiselfabriek van de fa. Veldkamp in vol bedrijf, zie de foto op de voorzijde van het omslag bij de feestelijke opening (?) en hier geheel boven na een verbouwing, is gerestaureerd en anno 2013 in gebruik als een fraai, eigentijds multifunctioneel conferentieoord met kantoorruimtes.

(Foto's voorzijde en geheel boven: Collectie Roelof Boelens; foto boven, uit: De Peelsen van Amsterdamscheveld Toen-Nu-Straks, Beilen 2010, blz. 94)

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek: 'Boerenerf in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).

